

Könyvismertetés

Annegret Wiese: Mütter, Die Toten: Psychoanalytische Erkenntnis Und Forensische Wahrheit (Anyák, akik ölnek – Pszichoanalitikus tapasztalat és az ítékezés igazsága.)

München, Wilhelm Fink Verlag, 1996, 366 oldal

A kötet egy történelmi korszakkal ezelőtt jelent meg az akkori Nyugat-Németországban. Bemutatását mégis érdemesnek tartom elsősorban a téma multidiszciplináris megközelítése miatt, amelynek azóta is híján van a szakirodalom. A szerző bevezetőjében ki is mondja, hogy analitikus pszichiáterként, jogásként és nőként mutatja be, elemzi a saját gyermeküket megölő anyák ügyében szerzett tapasztalatait, keletkezett gondolatait. A kötet tartalmát is eszerint tagolta, a két fő fejezet diszciplínák szerint különül el, mondanivalóját tekintve inkább párbeszédet folytat a gyilkossá vált anyai személyiség pszichiátriai-pszichológiai és büntetőjogi-igazságszolgáltatási megközelítésével. Tekintélyes mennyiségű szakirodalmi hivatkozást vonultat fel az olykor „rázós” tételek megalkotására, igazolására és a források ugyancsak tekintélyes bibliográfiai gyűjteményével zárul a kötet.

A gazdag szakirodalmi fegyvertár örvének tesz kitérőt a hiánytünetekről, amelyek így a 21. század elejéről szemlélve a jelenséget, már jobban látszanak. Elsőként arról, hogy a szerző kizárólag „nyugati” szakirodalmat használ. Ezért még a világszerte elismert Kodály-tételt¹ sem említi, amely önmagában is igazolja anya

és méhében hordott magzata kölcsönös kapcsolatát, amelyben a zene – járulékos „haszonként” – sok mindent old és felold, amit a szerző a későbbiekben a legkorábbi fejlődési szakasz elemzésével megmutat életre szólóan rögzült, de nem tudatosuló lelki zavarként. A kötet megjelenésekor, még inkább a tanulmány munkálatainak időszakában még csak mutatóban találkozhatott egy gyermekét váró kismama-kispapa közérthető és szakmailag helytálló kézikönyvvel, amely útmutatással szolgált és feszültséget oldott például az „elég jó szülő” fogalmának elterjesztésével. Ezeket a köteteket kezdetben a tudóstársadalom inkább elnézően fogadta.

Mélyen együtt érzek a témaválasztás rövidre fogott megfontolásaival, nagyjából ugyanakkor – a 90-es években – foglalkoztattak engem is hasonló dilemmák, olykor eltérő célok.² Az anya, ha megöli gyermekét, olyat tesz, amely tett jóval túlmutat önmagán, és ez ösztönöz kutatót és művészt, hogy megfejtse az okot, értse az alig érthetőt, mentse a menthetőt.

Wiesner a *Bevezető* fejezetben áttekinti a gyermekölés történeti-társadalmi-hitéleti szokásait, ezek fő célja a népességszám szinten tartásában lelkethető, bár ebben a történeti bemu-

¹ Forrai Katalintól tudom, hogy Kodály zenei nevelésről hirdetett tantételének megalkotása során a kor legjelesebb tudósaival – köztük pszichológusokkal, pszichiáterekkel – is konzultált.

² Cseres Judit (2000): *Eltékoztolt újszülöttek*. Budapest, BM Kiadó, 218.

atásban nem válik egyértelművé az áldozattá vált gyermek kora. Magam úgy tapasztaltam, hogy a népszokásokról szóló értekezések mindenkor közösségi cselekedetről tudósítanak, amelyben újszülött megölésével óvják meg a környezet eltartóképesége és a népességszám egyensúlyát. Wiesner áttekintésében inkább a Medea-jelenség kap jelentős helyet, s ez már a gyermekölés más eseteit mutatja, hiszen az áldozat ezekben már nem újszülött. Míg az újszülött megölésében a magzat nem „szereplője” az öléshez vezető konfliktus erőterének, ő lényegében nem létezik, létét az anya titkolja még önmaga előtt is, a Wiesner által tárgyalt esetekben viszont a gyermeknek helye van a konfliktus által szőtt indulati hálóban. A nyugati kultúrában elkövetett gyermekölési esetek bemutatásában többek munkáira hivatkozva jegyzi meg: „Figyelemre méltó azonban, hogy mindenkor az anyát büntették, lett légyen házas vagy hajadon, az apa még bűnrészesség esetén is csak ritka kivételként kapott büntetést” (Piers, 1976).

A gyermek anyja általi megölése meglehetősen atipikus, azaz ritka bűncselekmény, bár – végletes módon ugyan – tükrözi a nők társadalmi helyzetét. Tekintve, hogy a kultúránkban érvényes legszigorúbb tabuk egyikének megsértéséről van szó – ráirányítható a figyelem a nők, az anyák „normális” mindennapi életére is. A szerző Edward P. Thompsont idézi (1980), aki a „nem tipikus epizód vagy helyzet vizsgálatát” a társadalom kimondatlan normáinak felfedezéséhez vezető igen fontos útnak – érvényesüljenek azok a közéletben vagy a családi társas térben – tekinti. A gyermek megölése nemcsak az áldozat életét kioltó helyzetre, hanem az anya életelözményeinek körülményeire is fényt derít.

A szerző egyértelművé teszi álláspontját, egyúttal nézőpontját azzal, hogy a gyilkos anya megszegte az alapvető normát, bűncselekményt követett el. Cselekedete bármennyire is választ jelent az őt ért korábbi, figyelmet érdemlő sérelmekre, a társadalomnak az igazságszolgáltatás szervezete igénybevételével meg kell büntetnie az ilyen cselekményt.

Ami a kriminológiai megközelítést illeti, a szerző szerint a tudomány egészen a 60-as évekig nem szánt különösebb figyelmet a női

bűnözésre, ez a vonatkozás csak a 80-as években kapott tartalmát is tekintve lényeges bekezdésnyi helyet a közleményekben, ebben Schneider sokak által határkőnek tekintett *Kriminológia* (1987) c. alapműve mintha áttörést mutatna. Wiesner azonban igen erős bírálatát fejezi ki, ebben azt kifogásolja, hogy a női elkövetőt a tanulmányok nem társadalmi lényként láttatják, hiszen „[a] biológiai megközelítés [...] tovább él, marad a nő, mint biológiai lény képe, amelyre meghatározó módon hat a menstruáció, a terhesség és az éghajlat. Ezeket a tényezőket említik leggyakrabban okként a bűncselekmény elkövetésében, természetesen a női gyilkosságok eseteiben is.” Márpedig – mondja Wiesner – a nők által végrehajtott bűncselekmények sokkal inkább társadalmi szerepük alapján értelmezhetők, így a saját gyermek megölése elsősorban az anyaszerep közelebbi vizsgálatát igényli.

Saját kutatási tapasztalataim egybecsengenek a szerző megállapításával: „gyermekölés esetén viszonylag kevés cselekmény marad rejtve, [...] a lehetséges latencia jelentőségét mégsem becsülhetjük le”.

A gyermekölési esetek mindenkor felkeltik a társadalmi közérdeklődést, ennek felszín alá tekintő magyarázatához a szerző klasszikus pszichoanalitikus tételt idéz: „a jók azok, akik megelégszenek az álmaikban történetekkel, amit a többiek, a gonoszok, a valóságban meg is tesznek” (Freud, 1916).

A szerző a *Pszichoanalitikus tapasztalat* című 1. fejezetben kellő részletességgel mutatja be az anya-gyermek kapcsolat alakulását és az ebben elrejtett zátonyokat. Már itt megelőlegezi a későbbiekben igazolást nyerő tételét, „hogy a gyermekét megölő anyának nem csak tulajdon anyaságával van súlyos problémája, hanem saját anyjával is”. Igen figyelemre méltó Wiesner saját megfigyelése arról, hogy háromgenerációs szekvenciákat talált a női-anyai személyiség tulajdonságok átörökítésében. Mint minden tudományban, ebben, ezekben is súlyos gondot okoz a normális, átlagos, jó definiálása, hiszen az „eltérőt” ehhez kell viszonyítanunk. Egyet kell értenünk Freuddal, aki szerint „a normális-Én, mint a normalitás általában, csak a jótékony képzelet szülötte” (1937). A szerző mégis a jó anya-gyermek kapcsolat kialakulásával,

alakulásával, pontosabban ehhez viszonyítva tudja csak bemutatni azokat a mozzanatokat, amelyek mindkettejük személyiségében változásokat idéznek elő, és a végzetes cselekményhez vezetnek.

Az anya gyermeke várásával és világra hozatalával az „anyává válás” fejlődési útját járja be, minden gyermekével újra és újra a szimbiózis és az elválás észrevehető szakaszaival. A csecsemő, kisgyermek fejlődése is – természetesen – éréseinek megfelelően ugyancsak szakaszos. Az anya és a gyermek fejlődési szakaszai azonban nem egyidejűek, a szimbiózis – azonosulás – elszakadás – ambivalencia szakaszai például nem szinkronban zajlanak. „Az azonosulás folyamata zökkenőmentes lehet mindaddig, amíg a gyermek eléri azt a fejlődési szakaszt, amelyben az anya saját fejlődési konfliktust élt át” (Benedek, 1960). „Az anya átruházhatja gyűlöletét és önpusztító indulatát a gyermekre, aki még nem szerzett tapasztalatot saját indulatainak kezelésében, és nem képes az anyai düh villámhárítójaként szolgálni, ez a dilemma majdani saját anyaságában éled újra” (Wiesner).

„A befogadó csecsemővel és a gondozást nyújtó anyával való kettős azonosulás következményeképp az anya agressziója nem csak a saját anyja ellen irányul, hanem már a saját gyermeke ellen is, és a mindkettővel való azonosulás helyzetéből önmaga ellen is.” Ez a Benedektől származó tétel szolgál magyarázatul a gyermek megölésekor az anya öngyilkosságára, kísérletére vagy annak gondolatára, illetve a „kiterjesztett öngyilkosság” feltételezésére. Kisgyermekkorban a saját agresszió megismerése és kezelése életre szóló tudás, az imprinting időszakban elmaradása ugyancsak. A nő életben a későbbi agresszió „kezelésének” így gyakoribb módjává válik, hogy az az Én-re, sőt a saját gyermek bevonásával kibővített Én-re irányul.

A gyilkos anyákról írott tanulmányok azt mutatják, hogy az elkövetők túlnyomórészt passzívák, alkalmazkodók, elnyomottak, önállótlan, másoktól függő emberek, akik súlyos konfliktushelyzetben nem látnak más kiutat (Rode, 1985).

„Úgy tűnik, hogy az engedelmesség mérsékeli az apai erőszak veszélyét, de nincs véde-

lem a destruktív anya ellen; nem lehet kiérdemelni a szeretetét, mert nem szab feltételeket; gyűlöletét nem lehet elkerülni, mivel ennek sincs 'oka'. A szeretete kegy, a gyűlölete átok, az elszenvédőnek egyikre sincs befolyása” (Fromm, 1977). „Az anyától félni nem ildomos, nem engedélyezett, csak az elfojtás lehetséges, az elfojtott tartalmak azonban később visszatérnek és az egykori leánygyermek ellen hatnak” (Freud, 1912/13).

Wiesner feltételezése szerint, „ha a fejlődés korai szakaszában az azonosulás folyamatában zavar támad, akkor a gyermek nem válik képessé saját negatív érzelmei és indulatai feldolgozására, és ez aztán később a saját anyaságában válik ható tényezővé”.

A szerző tehát az analitikus szakirodalom áttekintésével bemutatja a gyilkossá vált anyák lelki útjának alakulását, amellyel alapot ad a következő, már más dimenzióba helyezett elemzésnek. Az első rész 2. fejezete – *Az igazságügy igazsága* – már az előzetes letartóztatás, majd a jogerős ítéletet követő szabadságvesztés időszakában mutatja egyfelől az igazságügyi pszichiáter szakértő feladatát, másfelől pedig a szerző saját, a fogvatartottak körében végzett empirikus munkájának tapasztalatait. A szerzőt mindvégig az foglalkoztatja, hogy az elkövető bonyolult személyiségképe – az erről írott szakértői jelentésekben – miként aszalódik, sivárosodik, ahogyan a büntető igazságszolgáltatás számára kimért útján halad. Súlyos dilemmát vezet végig a mű egészen az igazságügyi pszichiáter orvosi szerepét vizsgálva. Már a „szerep” önmagában is ellentmondásos, hiszen a szakértői vizsgálat helyzetében orvosként kerül kapcsolatba páciensével, majd a tárgyaláson előfordulhat, hogy éppen a vádat erősíti. Orvosként „csak” vizsgál, és eljut egy meghatározott szempontok szerinti diagnózisig, de gyógyító orvosként már nem találkozik „betegével”. Az orvos-páciens találkozása még különleges körülmények között is bizalmi helyzetet hoz létre, ennek azonban nincs folytatása, a vizsgált nők ezt önálló traumaként hordják magukban. Szakértői helyzetében eleget tud-e tenni az orvosi titoktartás követelményének, vagy éppen azokat az értesüléseket nélkülözi majd írott szakértői véleménye, amelyek az elkövető életvalóságát az igazság-

szolgáltatás valóságának részévé lennének képesek tenni. Elkerülhetetlenül felmerül a kérdés, hogy a szakértő titoktartási kötelezettsége érvényesülhet-e a vizsgált személy olyan nyilatkozatai tekintetében, amelyek már nem tartoznak szakértői felhatalmazása körébe.

Tekintve, hogy a pszichiátriai vizsgálat fő eszköze a nyelv, a beszélt nyelv, ezért mondja a szerző: „Ha valaki nem tudja, vagy nem akarja megértetni magát másokkal, nála feltehetően lelki betegségre gondolhatunk”. Az „érthetőség” esetében nem az empátián alapuló megértésről van szó, hanem az objektív magyarázat jellegéhez közelítő érthetőségről. Ez pedig csupán „intellektuális értés” és nem „valódi megértés” (Heimann, 1969). Egy pszichiáter így ír kollégája szakértői elképzeléseiről: „Pszichiátriai gyakorlatában nem mutatta pszichiáter-egyéniességét, páciensei csupán anynyiban érdekelték, amennyiben diagnosztikai besorolásának adatait gyarapították.”

A nyelv, az írott nyelv a szakértői véleményben örökíti meg a diagnózist, ezzel a megértés egy másik szintjére helyezve azt. A jogászok azt igénylik, hogy a pszichiáterek szakvéleményeiket számukra érthetően fogalmazzák meg. Ebben a szükséges együttműködésben két, egymás felkészültségében dilettáns szakma vesz tehát részt – állapítja meg a szerző.

Wiesner tíz nő élet- és tett-történetét bemutató szakértői véleményeket dolgozott fel, ők a cselekmény idején mindannyian partnerkapcsolatban éltek. A gyilkosság áldozatainak többsége fiú,³ kilenc fiú és három lány volt érintett. Ez a megállapítás összhangban van Weber (Weber, 1989) megállapításaival, aki „egyértelmű nemellenes vonalat” azonosított a gyermekek ellen elkövetett anyai és apai gyilkosságok mintájában. A vizsgált ügyiratokban a gyermekáldozatok életkora alig két hónaptól tizennégy évig terjed. Az anya-gyermek kapcsolatot a szakértői jelentések szerepével átszőttnek mutatják, nem pedig gyűlölettel, ahogyan feltételeznénk. A tíz asszony közül négyen éltek át erőszakot, egyikük még gyermekkorában. A szakértői vélemény ne-

gatív színezettel jellemzi azokat a nőket, akik áldozatként tekintenek magukra, és ennek kifejezést is adnak. Függetlenül attól, hogy a nők saját szakmájukat gyakorolják, úgy érzik, hogy egyedül ők felelősek a háztartási munkáért, a családban előforduló gondozási tevékenységért (mind a tíz nő így nyilatkozott). Az ügyiratokban vörös szálként húzódik az elkövetést megelőző kudarcélmény: készletshiány a háztartási munkában, a lakás már nem makulátlanul tiszta, vagy egyenesen pokoli rendetlenség és penetráns bűz uralkodik mindenütt. A szakértői jelentésekben egyetlen megjegyzés foglalja össze a pozitívumokat: „Az anya jól látta el a családot, folyton dolgozott”, „kötelességtudó és lelkiismeretes volt, mindig gondosan öltözött, és az étel mindig idejében az asztalon volt”.

A bűncselekménnyel kapcsolatosan az elkövető anyjáról tett szóbeli megjegyzései azt jelzik, hogy az elkövető anyasága reaktiválja saját anyjához fűződő korai kapcsolatát, azt egyrészt nagyon közeliként és nagyon jónak írják le, másrészt minden esetben törésről, elutasításról, tátongó szakadékról esik szó. Az elkövető úgy véli, a gyermek nem élheti túl őt, halála után nem maradhat magára. Egy háromgyermekes anya elhatározott öngyilkossága esetén kedvenc fia túlélését lehetetlennek gondolta, őt akarta „magával vinni”, mert elképzelhetetlennek tartotta, hogy éppen őt hagyja sorsára.

Mind a tíz nő mutatott valamilyen betegségképet. „A betegség szervezetünk alkalmazkodási lehetőségeinek határát jelző életfolyamat” (Hafferl, 1953). A szakértő in foro csak ritkán találkozik súlyos és nyilvánvaló pszichológiai zavarokkal, lényegesen gyakrabban úgynevezett „határesetekkel” van dolga (Glatzel, 1985). A környezet, az élettárs néhányukat már „örültnek” bélyegezte, ez a „mástól származó meghatározás” azonban gyakran meg egyezik az „önmeghatározással” (Gleiss, 1980), mert a nők maguk is betegnek érzik magukat. A szerző a „betegség” fogalmát azért is problematikusnak tekinti, mert az büntetőjogilag is lényeges, miközben a lélek betegségének

³ Újszülött megölése tekintetében éppen fordított az arány, a fiúk az áldozatok 36%-át teszik ki. Solt Ágnes: Az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések jellemzői és az elmúlt évtizedek tendenciája. Kriminológiai Tanulmányok, 2020. 57. 84-104.

megállapítási lehetőségei lezáratlan szakmai viták tárgyát képezi.

„A nők kapcsolatukban gyakran lehetőségeik szintje alatt élnek, [...] mert így lesznek képesek csökkenteni saját jelentőségüket” (Brückner, 1983). Egy pszichoanalitikus tanulmány a jellemző kapcsolatdinamikát mutatja be: a nők és a férfiak is változtatták személyiségüket a kapcsolat során. A nőknél ez a változás nagyobb és ellentétes irányú volt: a nők elvesztették Én-erejük egy részét, míg a férfiak Én-ereje növekedett (Willi, 1978).

Az elkövetők korábban viszonylag átfogó nyilatkozataiból a megvizsgált 10 szakértői vélemény alig merít. A szakértői kommentárok ebben az értelemben következetesek. Egyetlen alkalommal sem használják a nők által anyaképükről felkínált információkat, így azok szakértői megközelítésben nagyrészt feldolgozatlanok. Megfigyelhető viszont egy „globális érvelési taktika” (Runte, 1988): a szakértői vélemények megjegyzései az anyaságról inkább általánosak, mint feltérőak.

Tekintve, hogy a kötet munkálatai, megjelenése idején a német pszichiáterek 90%-a férfi volt, a szerző lényegesnek találja megvizsgálni a férfi pszichiáter-női páciens helyzetet ebben a minden tekintetben különleges helyzetben. A fizikus munkájában – mondja a szerző – nem játszanak szerepet a társadalomban kialakult, a női és férfi tulajdonságokat tartalmazó és egyben értékelő tulajdonságlisták, míg a pszichiáterében jelentőset. A felnőtt lelki egészségéről alkotott elképzelés – az NSZK-ban a 80-as években elvégzett átfogó kutatás szerint – a lelkileg egészséges férfi képével azonos, míg ettől szignifikánsan eltér a lelkileg egészséges nő képe. A nő képéhez eredendően kapcsolódik a lelki sérülés és gyengeség, a lelki egészséget „férfias” jellemzők írják le: aktivitás, akaratérvényesítés és észszerűség (Böhm, 1987). „A lelki egészség és az emberség mércéje kettős: az egyik a férfiaké, a másik a nőké” (Franssen, 1981). A férfiak és nők képének világos dichotómiája a 19. században alakult ki. A nő megkapta a „könnyek, síkolyok, kedélyhullámzások monopóliumát”. „A rosszullétek, az ájulás, az idegrohamok bebizonyították, hogy a férfiak és nők eltérő természetének orvosi felfogása megfelel a va-

lóságnak. Az önuralom hiánya a nő törekvésének bizonyítéka volt, szánalmat keltett, ez a kétélű érzélem társította a nővel az éretlenséget, a tehetetlenséget, a betegséget és jutalomként a gyermeket” (Corbin, 1989). Egy tanulmány szerint a házasság bizonyos védelmet nyújt a pszichikus zavarok ellen a férfiak számára, míg a nők esetében ez inkább tehertervező (Böhm, 1987). Böhm elismeri, hogy az asszonyok lelki zavarai lényegében „munkahelyi ártalmak” (Böhm, 1987). A „túlzott követelmények” azonban jellemzően az otthon és a családban tevékenykedő asszonyok iránti munkaerőpiaci érdeklődés megcsappanásával jár együtt, hiszen képességeiket más területeken nem tudják hasznosítani, ahogyan azt a nők lelki zavarainak keletkezéséről szóló tanulmány is feltárta (Kolling és Mohr, 1982). A túlterhelés ezen aspektusát a pszichiátriai diagnosztikai folyamat nem veszi figyelembe, az anyaképet – írja a szerző – az igazságügyi szakértők is mellékesnek tartják.

A pszichiáter a konkrét anyát vizsgálja – vizsgálata tárgyát. A konfrontációban a magát anyaként hangsúlyozó – mint az elkövető – nővel a pszichiáter saját, egyéni és kollektív képzelet alkotta anyaképével, sőt, saját anyjáról alkotott képével vesz részt. Az elkövető a vizsgálószobába lép – észrevétlen és akaratlan – saját anyasága tapasztalataival, amely belecsövéződött élete minden konkrét és nem konkrét, általános és egyéni tapasztalatába (Cohn, 1990). Mindez jól kitűnik a szakértői jelentésekből. A pszichiáter a szakértői jelentés szövegével lép a tárgyalóterembe; ott találja a bírókat, akik a vádlott tárgyilagos szakértői értékelésére várnak. Amit hallanak, az lényegében megegyezik azzal, amit elvárnak – mondja a szerző a fejezet összegzéseképpen.

A 3. fejezet *A büntetőeljárás igazságát* vizsgálja, és itt mutat különös jelentőséget a multidiszciplináris megközelítés. (Eltekintek a vonatkozó jogszabályok és szövetségi bírósági határozatok részletes említésétől, ezek már jogtörténeti mozzanatok.) Az előző fejezetben a szakértőt láttuk, aki véleménye kialakítása során is élettörténettel, polgári meggyőződésekkel rendelkező ember, de helyzete több szempontból is „könnyebb”, itt különösen a pszichiáter rendszeres szupervízióját említem,

ez éppen attól menti meg a szakembert, hogy munkatapasztalatai magánszemélyiségét torzítsák. A jelen fejezetet éppen az teszi fontosá, hogy a szerző a bíró személyiségét is hasonló szemlélettel közelíti, a bírót is mindenkor férfiképben mutatja.

A szerző mindenekelőtt összefoglaló idézettel vezeti be a folyamat alakulását: „A nyomozás lezárásával a bíróság eljárást megindító határozatot hoz (StPO⁴ 203., 204. szakasz), ebben az úgynevezett közbelső eljárásban vizsgálja a tényállást. A bírósági határozat az államügyesség vádirata alapján születik, és rendelkezik az ügy tárgyalhatóságáról, ekkor már kialakította első benyomását a tényállás részleteiről, a tett előzményeiről és a szakértői jelentéseknek köszönhetően a terhelt személyiségéről. Az ügy akkor kerül bírósági tárgyalásra, ha annak lefolytatása eredményeként valószínűsíthető a terhelt tekintetében megalapozott ítélet meghozatala. Ebben az előkészítő időszakban a bíróság előzetes képet alkot a terhelt személyiségéről. Ezen a ponton az előzetes vélemény kizárólag az ügyirat tartalmán alapul, és a szakértői jelentés tartalma azért válik különösen fontosá, mert még nem képezi az in foro iudicis tárgyát, csak éppen 'átsuhan' az olvasó tudatán, és éppen ezzel hagy tartós nyomokat a látens gondolkodásban. A bíró és a szakértő közötti bonyolult – jogi és tényleges – kölcsönhatás itt indul” (Haars, 1978).

A büntetőbírót felhatalmazása a hatalmi helyzetek első sorába helyezi. Ő a „jog szubjektív eleme” (Bendix, 1968). A büntetőbíró nem a napos oldalon jár, sokkal inkább a társadalom alagsorában, „lényegében tragikus figura”, ahogyan Dreher jellemzi, a felelősség az ő vállán nyugszik (Dreher, 1979), ez különösen érvényes arra a büntetőbíróra, aki részese egy emberölést követő eljárásnak. A büntetőbíró szociális és pszichológiai kényszermunkára ítéltetett anélkül, hogy professzionális megoldási eszközök állnának rendelkezésére (Jäger, 1975). Ahogy Arndt írja: „Már csupán az is emberfeletti követelmény, hogy valaki, aki elméletileg vagy a gyakorlatban [...] büntetendő, ítéletre váró, vagy elítélt személyekkel fog-

lalkozik, jelentős önuralommal rendelkezék, és ily módon közelítsen az elkövetőhöz és az áldozathoz. Mégis hogyan? Távolságtartással? Nyitottan?” (Arndt, 1968). A létezés sötét oldalának tüzetes és szüntelen szemlélése sokkal inkább a lélek tartós terhelése veszélyével jár (Jäger, 1975). Peters szerint a lelkiismeret „a bírói személyiség magja” (Peters, 1988). A lelkiismeret jelenti azt „a pontot, amelyben a közösségi és az egyéni egyesül. A lelkiismeret az egyéni élettörténet és a közösségi élmények alakítóját” (Nadig, 1989; Haars, 1978).

Az önbecsülés és az ideális-Én összefüggései nyomán felmerül a kérdés, hogy a Szkülla – teljesíthetetlen eszmény – és Karübdisz – bíráló, ösztönző felettes Én-nel a nyakában – között hánykolódó ember milyen következményekkel számolhat. Mert a büntetőbíró éppen ebben a helyzetben van.

Kellermann tartományi bírósági elnök az alábbiak szerint képzei el az ideális bírót: „Így a bírónak a gyors és hatékony döntés képességével kell rendelkeznie, ebben legyen átgondolt, alapos, de nem tudálékoskodó; meggyőződése mellett bátran ki kell állnia, és nyitottnak kell lennie az ellenérvekre (...), fellépése legyen határozott, de nem hatalmaskodó a tárgyalás biztos kézzel vezetésében; egyúttal megértőnek és segítőkésznek is kell lennie, és el kell kerülnie a nyersséget; jogi felkészültsége kiváló kell legyen, de nem egyoldalú, életidegen elméleti szinten. Elegendő élettapasztalattal kell rendelkezzen, nem lehet elfogult és nem gondolhatja, hogy olyasmi nem is létezik, amivel ő maga még nem találkozott. A sokféle emberi törekvés szintézisét kell képezze” (Kellermann, 1963).

„A büntetőbírói tevékenység – alig hasonlíthatóan máshoz – függ a társadalmi folyamatoktól, történelmi változásoktól, csoportérdekektől, a döntéshozók és a jogalanyok jellemzőitől” (Engelhardt, 1976). A bírót az általános megfelelési elvárások letéteményeként iktatják be. A büntetőbíró így olykor „a törvény szolgájából a törvény egyeduralmódójává” válik (Dreher, 1979). A bíró a büntetőügy rendszergazdája, emellett azonban a társadalom rezdüléseit kell érzékelnie,

⁴ Büntetőeljárás törvény.

azaz a közösség képviselőjében kezelnie kell az ismertté vált bűncselekmény által kiváltott indulatokat, mert „a társadalom inkább érzelmekkel reagál a bűnre és a bűnözőre”. A bűnözés témája megbabonázza és megindítja a képzeletet, a bűnözés valósága pedig taszító (Schwacke, 1983). Mindeközben jó tudni, hogy a bíró egy személyben „átlagember” is (Streng, 1980), vagy ahogyan Dreher fogalmaz, „ő is csak egy ember, és embertársaihoz hasonlóan ballépésektől sem mentes” (Dreher, 1979).

Általánosságban elmondható, hogy a bíró jogdogmatikai képzettsége és munkájához szükséges készségei folytán – ideértve az elmélet és a gyakorlat szétválasztását már a képzés során, majd a gyakorlatban is (Böllinger, 1979, 91) – egyáltalán nem áll készen az emocionalitás „szubjektív tényezőjének” (Reinke-Köberer, 1979, 34) kezelésére. Kühne szerint a per folyamatában a személyes találkozás erős élményintenzitást idéz elő, ezzel szemben a jogász teljességgel védtelen, hiszen sem szakmai alapképzésében, sem pedig egyetemi képzésének felsőbb fokozatában nem kap a kommunikációs interaktivitás kezelésére szolgáló gyakorlati felkészítést (Kühne, 1978). A szakmai képzés és a szakmai munka világába bepilantás világossá teszi, hogy az egyes bírának az eljárásban kialakult egyéni pszichodinamikája szakszerűsége szorítókozó alapstruktúrát mutat, ennél fogva az egyoldalú elméleti képzésben már a tevékenység első lépéseit „a társadalom- és humántudományok ismeretei elleni védekező magatartás” kíséri (Jäger, 1975, 119), amely magatartás nem csak deficit, hanem csupán látszatgyőzelmet ígér.

A jog világa zárt a külvilág számára, és nem csak dogmatikus helyzete miatt (Plewig, 1983). A nyilvánosság törvénybe foglalt elve ellenére ebben a zárttságban zajlik le a büntetőeljárás. Ez szigorú rítust követő eljárás „külsőségek sokaságával” – talár, ülésrend – felszerelve (Wassermann, 1970). A hivatalos eljárás formalitásai a vádlottnak az ártatlanság vélelme alapján járó védelmének feladatát is ellátja, de támpillért nyújt az eljárásban részt vevő felek közötti belső távolság építéséhez. A vádlott védelemben részesül, és egyidejűleg jelentős kényszer hat rá, de a bíró és az eljárásban részt

vevő további felek is védett, ám hasonlóképp kényszerhelyzetben vannak. E. Bloch ebben az összefüggésben kifejti: nem felesleges még ma sem a büntetőper ünnepélyes elrendezése, az államhatom felettes Enjét megjelenítő bírák elfedése.

A szakirodalom és a jogalkotás vitáinak örök tárgya – mondja Wiesner – a büntetőeljárás céljának meghatározása (Vormbaum, 1987). Ebben olykor a „társadalmi béke jogi eszközei” kerülnek az első helyre (Schmidhäuser, 1971), az uralkodó felfogás azonban az „igazság feltárását” tekinti a büntetőeljárás központi feladatának (Vormbaum, 1987). Az igazság „tökéletességfogalom”, ami igaz, az „nem válhat igazabbá és igaztalanná” (Luhmann, 1981). A büntetőeljárásban a jogi igazság keresése a bíró személyéhez vezet. Az ítélet méltányossága, azaz igazságossága múlik azon, hogy a bíró helyesen érti-e a saját személyét. Ezt a nézetet mások is támogatják. Engisch írja: „A törvény helyes értelmezése feltételezi, hogy saját magunkat jól értjük” (Engisch, 1971). Peters számára az ítélet a bíró „lényének egy részét” is hordozza (Peters, 1988).

Kaufmann az önvizsgálat és az interszubjektivitás bevonásával (Kaufmann, 1979) mutatja meg az igazság kutatásának útját, jól tudva, hogy a bíró „hús-vér ember” (Dreher, 1979). A tárgyilagos és független bírói döntés alapfeltétele, hogy a bíró tulajdon előítéletei és függőségei tudatában legyen, hiszen csak így közelíthet a többek által értelmezett „független gondolkodáshoz”.

Klasszikus e tekintetben Binder követelménye, amely megkívánja, hogy a bíró szubjektivitását leküzdve a „jogrend szellemét” tekintse magáénak (Binder, 1935). Mások ezt éppen ellenkezően látják, a saját személyessége használatával a bíró elkerüli a szigorú felettes Én kényszerét, és megvédi önmagát saját „hivatala farizeus túlértékelésétől”, azaz nem csupán „a törvényt szolgáló, de önálló bírói személyiség” lehet (Kaufmann, 1979).

A bíró, aki nem csak közhelyeket ért meg (Streng, 1980), hanem valóban hallani akar, „készen áll a lényeges kérdések befogadására” (Wassermann, 1970), a hasonlóságok felismerésére. Ismeri önnön büntetés iránti igényét, félelmeit, inkább képes konstruktív módon

értelmezni a közösség kívülről ható büntetés iránti szükségletét is. Ismeri tehát ezen jelenségek természetét, így képessé válik arra is, hogy döntéseit az Én szintjén hozza meg. Az igazság kutatását éppúgy nem segíti a tudattalan hatásának tagadása, mint az ennek való kiszolgáltatottság sem, egyetlen megoldás vezet eredményre, tudattalanunk előbukkanó tartalmának felismerése az irracionális leküzdése céljával.

A monográfia külön fejezetben foglalja össze a *betegség orvosi-pszichiátriai és jogi fogalmának* meghatározásait, ebben olykor egymást kiegészítő definíciókra bukkan, de gyakran a munkát, az együttműködést a biztonságra törekvés kompromisszumával fékező eltérésekre is rámutat.

„A büntetőjog szabályai a társadalom valamennyi tagjára érvényes jogi normák közé tartoznak” (Haferkamp, 1980), és a jogalanyt az „egyení szabadságjogok meghatározó eszméje” alapján (Rauch, 1936) mentálisan egészséges és normális személynek tekintik (Vogt, 1979). A bűn az akarat alakulásának „felróható” eredménye. Ezért tehát minden büntett „akarthiba” (Welzel, 1969).

Groddeck említi, hogy a férfi egészsége teljesítőképességével egyenlő, a nőé a boldogsággal (Groddeck, 1983). A nő „függelékfunkcióját”, kiegészítő jellegét (Bovenschen, 1979) alig lehetne világosabban kifejezni. Ha a jogi helyzetet ebben az összefüggésben vizsgáljuk, mindenekelőtt az alaptörvény 3. pontja, a nemek közötti egyenlőséget kimondó tétele érdemel hangsúlyt.

Az általunk tárgyalt cselekmény kultúránk sajátos – az anya és háziasszony – élethelyzetének terméke. Az anyaság kulturálisan meghatározott „objektív veszélyeztető diszpozíció” (Ehrhardt, 1977), amely a „szubjektív veszélyeztető hajlam” (Erhardt felfogásában a „belső tartás hiánya”) találkozása esetén vajon törvényszerűen „társadalmi betegséggé” válik? Általános, társadalmi problémává sűrűsödött biológiai helyzet lenne így „a nő, mint kockázati tényező” (Lamott, 1985, 325). Ennek elfogadása a női elkövetők általános exculpációját eredményezhetné, hiszen a „robbanásközeli pszichológiai állapot”, amelyet Rasch a normalitáson kívülség lényeges jegyeként ír le

(Rasch, 1989), a szakértői vizsgálaton átesett nők mindegyikére érvényes. Mindegyikük „beteg”, amennyiben a betegség/egészség viszonylatában állapotuk beteggé nyilvánítása lényeges (Shild, 1983, 23).

A női konfliktuskezelési mintának viszont nincs helye az indulati modellben, amint arra Schorsch rámutat. Azokban az esetekben, amelyekben az emberölés cselekménye egy nőspecifikus konfliktuskonstellációból ered, és ezért a beszámítási képesség hiányával, tehát felmentéssel járna, az a jelenlegi büntető igazságszolgáltatási rendszert felrobbantáná, ahogyan arra Krümpelmann rámutat (Krümpelmann, 1976), de nem is tételezhető fel ilyen szándék, mert a beszámítási képesség hiányának általános biztosítása „kiskorúságot” jelentene, hiszen „a büntethetőség kizárása azt feltételezi, hogy nem azonosulunk az érintett személlyel, nem ismerjük el őt közülünk valóként” (Shield, 1983). Ezenkívül ez a betegség nem a segítő szándékot hívja elő (Richter, 1978, 198), sokkal inkább általános stigmatizációhoz vezet (Shield, 1983).

Most, amikor a világos értelem (bíró, pszichiáter) a valóságos sötétségbe (a gyilkos anya) pillant, mit lát vajon? „A felelés toposzában”, ahogyan Grillparzer a maga változatában a gyermekeit megölő Medeiat mutatja, „kifejezi az anyaságában meghasonlott, összetört nő kitörését, de a férfi rá vetődő meghasonlott pillantását is, hiszen már nem ugyanazt a nőt látja” (Schulz, 1987). „A Medeában a nő mások, a rend számára befogadhatatlanként jelenik meg” (Schulz, 1987).

Megjegyzés: A kötet bemutatásához jórészt az eredeti szöveg idézeteit használok, olykor azért nem használok idézőjelet, mert a szövegrészeket szerkesztett változatban közlöm az eredeti szerző feltüntetésével.

Cseres Judit
cseresjudit@gmail.com

IRODALOM

- Arndt, A. (1968). Strafrecht in einer offenen Gesellschaft. In Böckenförde, E. W., & Lewald, W. (Hrsg.), Adolf Arndt.
- Bendix, L. (1968). *Zur Psychologie der Urteilstätigkeit des Berufsrichters und andere Schriften*. Neuwied-Berlin.
- Benedek, T. (1960). Elternschaft als Entwicklungsphase. In *Jahrbuch der Psychoanalyse* 1960, Heft 1, S. 35–61.
- Binder, J. (1935). *Grundlegung zur Rechtsphilosophie*. Tübingen.
- Bovenschen, S. (1979). *Die imaginierte Weiblichkeit. Exemplarische Untersuchungen zu kulturgeschichtlichen und literarischen Präsentationsformen des Weiblichen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Böhm, N. (1987). Frauen – das kranke Geschlecht? Zur Epidemiologie psychischer Erkrankungen bei Frauen. In Rommelspacher, B. (Hrsg.), *Weibliche Beziehungsmuster. Psychologie und Therapie von Frauen*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Böllinger, L. (1979). Die strafrechtliche Relevanz der Psychoanalyse. Möglichkeiten und Grenzen der Einbeziehung von Humanwissenschaft in die Rechtspraxis. In Eschweiler, P. (Hrsg.), *Psychoanalyse und Strafrechtspraxis*. Königstein im Taunus.
- Brückner, M. (1983). *Die Liebe der Frauen*. Frankfurt am Main: Verlag Neue.
- Cohn, R. (1990). *Von der Psychoanalyse zur themenzentrierten Interaktion. Von der Behandlung einzelner zu einer Pädagogik für alle*. 9. Aufl. Stuttgart.
- Corbin, A. (1989). Das „trauernde Geschlecht“ und die Geschichte der Frauen im 19. Jahrhundert. In Perrot, N. (Hrsg.), *Geschlecht und Geschichte. Ist eine weibliche Geschichtsschreibung möglich?* (S. 63-81). Frankfurt am Main.
- Dreher, E. (1979). Das schlechte Gewissen des Strafrichters. In Kaufmann, A., Bemann, G., Krauss, D., & Volk, K. (Hrsg.), *Festschrift für Paul Bockelmann zum 70. Geburtstag*. München.
- Ehrhardt, H. (1977). Psychiatrie. In Sieverts, R., & Schneider, H.-J. (Hrsg.), *Handwörterbuch der Kriminologie*. Berlin.
- Engelhardt, K. (1976). *Psychoanalyse der straffenden Gesellschaft*. Frankfurt am Main.
- Engisch, K. (1971). *Einführung in das juristische Denken*. 5. Aufl. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz.
- Franssen, M. (1981). Krankheit als Konflikt-Krankheit als Protest. In Schneider, U. (Hrsg.), *Was macht Frauen krank? Ansätze zu einer frauenspezifischen Gesundheitsforschung*. Frankfurt am Main.
- Freud, S. (1912/13). *Totem und Tabu*. Studienausgabe, Bd. IX.
- Freud, S. (1916). *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. Studienausgabe, Bd. I.
- Freud, S. (1937). *Die endliche und die unendliche Analyse*. Studienausgabe, Ergänzungsband.
- Fromm, E. (1977). *Anatomie der menschlichen Destruktivität*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Glatzel, J. (1985). *Forensische Psychiatrie. Der Psychiater im Strafprozeß*. Stuttgart.
- Gleiss, I. (1980). *Psychische Störungen und Lebenspraxis. Entwurf einer psychologischen Perspektive der sozialen Epidemiologie*. Weinheim-Basel.
- Groddeck, G. (1983). Vom Wert der Krankheit. Mens sana in copore sano (um 1910). In Groddeck, G., *Krankheit als Symbol*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Haars, H. (1978). *Psychiatrisch-psychologische Gutachten im Strafverfahren. Das Verhältnis zwischen Gutachter und Beschuldigtem im Vergleich zum Arzt-Patient-Verhältnis*. Kiel.
- Haferkamp, H. (1980). *Herrschaft und Strafrecht. Theorien der Normenentstehung und Strafrechtssetzung; Inhalt- und pfadanalytische Untersuchung veröffentlichter Strafrechtsforderungen in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen.
- Hafferl, A. (1953). *Lehrbuch der Topographischen Anatomie*. Berlin-Göttingen-Heidelberg.
- Heimann, P. (1969). Gedanken zum Erkenntnisprozeß des Psychoanalytikers. *Psyche*, 23.
- Jäger, H. (1975). Psychologie des Strafrechts und der straffenden Gesellschaft. In Lüderssen, K., & Sack, F. (Hrsg.), *Seminar: Abweichendes Verhalten II, Die gesellschaftliche Reaktion auf Kriminalität I*. Frankfurt am Main.

- Kaufmann, A. (1979). Einige Bemerkungen zur Frage der Wissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft. In Kaufmann, A., Bemann, G., Krauss, D., & Volk, K. (Hrsg.), *Festschrift für Paul Bockelmann zum 70. Geburtstag*. München.
- Kellermann, L. (1963). Richterpersönlichkeit und Richtertätigkeit. *Deutsche Richterzeitung*, 41.
- Kolling, R., & Mohr, G. (1982). Psychische Störungen bei Frauen. Hinweise für Prävention und Therapie. In Mohr, G., Rummel, M., & Rücken, D. (Hrsg.), *Frauen. Psychologische Beiträge zur Arbeits- und Lebenssituation*. München–Wien–Baltimore.
- Krümpelmann, J. (1976). Die Neugestaltung der Vorschriften über die Schuldfähigkeit durch das zweite Strafrechtsreformgesetz vom 04. Juli 1969. In *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, Bd. 88.
- Kühne, H.-H. (1978). *Strafverfahrensrecht als Kommunikationsproblem. Probleme einer strafverfahrensrechtlichen Kommunikationstheorie*. Heidelberg.
- Lamott, F. (1985). Der Risikofaktor „Frau“. Kriminalprävention und Mütterlichkeit. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 68.
- Luhmann, N. (1981). *Ausdifferenzierung des Rechts*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Nadig, M. (1989). *Diskussionsbeitrag Round-Table-Gespräch „Mittäterschaft und Sozialcharakter“*. In Studienschwerpunkt „Frauenforschung“ am Institut für Sozialpädagogik der TU Berlin: *Mittäterschaft und Entdeckungslust*. Berlin.
- Peters, K. (1988). *Strafrechtspflege und Menschlichkeit* Festschrift 1988. Küper, W., & Wasserburg, K. (Hrsg.). Heidelberg: Müller.
- Piers, M. W. (1976). Kindermord – ein historischer Rückblick. *Psyche*, 30.
- Plewig, H.-J. (1983). *Funktion und Rolle des Sachverständigen aus der Sicht des Strafrichters. Eine empirische Untersuchung zum psychiatrisch-psychologischen Gutachten*. Heidelberg, Hamburg.
- Rasch, W. (1989). Einführung: Die Bedeutung psychodynamischer Gesichtspunkte bei der Beurteilung der Schuldfähigkeit. In Beck-Mannagetta, H., & Reinhardt, K. (Hrsg.), *Psychiatrische Begutachtung im Strafverfahren unter besonderer Berücksichtigung der Psychodynamik*. Neuwied, Frankfurt am Main.
- Rauch, H. (1936). *Die klassische Strafrechtslehre in ihrer politischen Bedeutung*. Leipzig.
- Reinke-Köberer, E. K.: Frühe Beziehungstörungen und kriminelles Handeln. Ein Beitrag der neueren psychoanalytischen Persönlichkeitstheorie zum Verständnis von Kriminalität in: Eschweiler, P. (Hrsg.): *Psychoanalyse und Strafrechtspraxis*, Königstein im Taunus 1979, S. 15-34.
- Richter, H.-E. (1978). *Die Graphe. Hoffnung auf einen neuen Weg, sich selbst und andere zu befreien*. Reinbek bei Hamburg.
- Rode, I.: Frauenkriminalität, unveröffentlichtes Manuskript, Köln 1985
- Runte, A. (1988). „Muttersprachliches“. Diskurs analytischer Anmerkungen zum neuen Müttermythos. *Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis*, 21/22.
- Schild, W. (1983). *Der Strafrichter in der Hauptverhandlung*. Heidelberg–Hamburg.
- Schmidhäuser, E. (1961/1971). Zur Frage nach dem Ziel des Strafprozesses. In Bockelmann, P., & Salier, W. (Hrsg.), *Festschrift für Eberhard Schmidt zum 70. Geburtstag*, Neudruck der Ausgabe. Göttingen (1961), Aalen (1971).
- Schneider, H.-J. (1987). *Kriminologie*. Berlin – New York: De Gruyter.
- Schorsch, E. (1988). Affekttaten und sexuelle Perversionstaten im strukturellen und psychodynamischen Vergleich. *Recht und Psychiatrie*, 6.
- Schulz, G. (1987). Medea. Zu einem Motiv im Werk Heiner Müllers. In Berger, R., & Stephan, J. (Hrsg.), *Weiblichkeit und Tod in der Literatur*. Köln–Wien.
- Schwacke, B. (1983). *Kriminalitätsdarstellung in der Presse*. Frankfurt am Main.
- Solt Ágnes (2020). Az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések jellemzői és az elmúlt évtizedek tendenciája. *Kriminológiai Tanulmányok*, 57. 84-104.
- Streng, F. (1980). Schuld, Vergeltung, Generalprävention. Eine tiefenpsychologische

- Rekonstruktion strafrechtlicher Zentralbegriffe. In *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, Bd. 92.
- Thompson, E. P. (1980). *Volkskunde, Anthropologie und Sozialgeschichte*. In ders.: *Plebeische Kultur und moralische Ökonomie. Aufsätze zur englischen Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, herausgegeben und eingeleitet von Groh, D. Frankfurt am Main.
- Vogt, T. (1979). *Die Forderungen der psychoanalytischen Schulrichtungen für die Interpretation der Merkmale der Schuldunfähigkeit und der verminderten Schuldfähigkeit (§§ 51 a. F., 20, 21 StGB)*. Frankfurt am Main.
- Vormbaum, T. (1987). *Der strafrechtliche Schutz des Strafurteils. Untersuchungen zum Strafrechtsschutz des strafprozessualen Verfahrensziels*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Wassermann, R. (1970). Zur Soziologie des Gerichtsverfahrens. In Naucke, W., & Trappe, P. (Hrsg.), *Rechtssoziologie und Rechtspraxis*, Neuwied–Berlin.
- Weber, J. (1989). Motivationsvielfalt beim Fideizid. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 72.
- Welzel, H. (1969). *Das deutsche Strafrecht 11. Aufl.* Berlin.
- Willi, J.: *Die Therapie der Zweierbeziehung*, Reinbek bei Hamburg, 1978